

**RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA MAKTABGACHA VA
MAKTAB TA'LIMI XODIMLARINI MOLIYAVIY KOMPETENTLIGINI
BAHOLASH USULLARI**

*Xo'janova Maftuna Usmonqulovna,
"Pedagogik va psixologiya" mustaqil izlanuvchisi
E-mail: xujanovmaftuna1155@gmail.com*

***Annotatsiya:** Korxonada moliyaviy menejmentini maktabda qanday tashkil etilishi. Maktabgacha va maktab ta'limi rahbar xodimlarining zimmasidagi asosiy vazifalar, xodimlarini boshqarishda moliyaviy muammolarni hal qilishi. Korxonada rahbarning oldida turgan iqtisodiy-moliyaviy boshqaruv vazifalari.*

***Kalit so'z:** ta'lim, boshqaruv, moliya, DUK, kompetent, menejment, rag'batlantirish.*

Ta'limning sifati va natijadorligi ta'limga ajratilayotgan mablag'lardan samarali foydalanishga bog'liqligi haqida ko'plab misollarni keltirishimiz mumkin. Shu bois, ta'lim sifati va uzluksizligiga to'sqinlik qiladigan eng muhim omillardan biri ham cheklangan iqtisodiy imkoniyatlardir. Hududlarda, viloyatlarda va hattoki bir viloyatning turli tumanlarida va tumanlarning turli turar joylarida daromad darajasidagi farqlar ta'lim olish imkoniyatlari jihatdan farqlarni keltirib chiqarmoqda. Shaxslarning ta'lim tizimi imkoniyatlaridan yetarli darajada foydalana olmasligi, maktablarning infratuzilmasi va jismoniy kuchning etishmasligi, malakasiz ta'lim, maktabdagi jihozlarning yetishmasligi, o'qituvchilar va sinflarning yetishmasligi va boshqa omillarning mavjudligi ta'lim tizimidagi shaxslar o'rtasida mavjud bo'lgan tengsizlik va adolatsizlikni yanada kuchayishiga olib kelmoqda. Maktabgacha va maktab ta'limi rahbar xodimlaridagi muammo ta'lim tizimidagi muammo hisoblanadi. Bugungi kunda O'zbekistonda ta'lim sifati yaxshilashda ta'lim uchun ajratilgan byudjet mablag'larining ahamiyati va miqdori ortib borayotgan bir paytda, ushbu mablag'larni samarali, ko'zlangan maqsad sari ishlatish Maktabgacha va maktab ta'limi rahbar xodimlarining zimmasidagi asosiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Maktabda moliyaviy muammolarni hal qilishda maktab direktorining oldida ko'plab qiyinchiliklar yotadi. Maktab uchun zarur manbalarni topish va shunga muvofiq maktabning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mablag'lardan samarali foydalanishni ta'minlashi kerak. Agar direktor mas'uliyatsiz bo'lsa, muammolardan qochsa, iqtisodiy muammolarni hal qilishda o'zida jasorat va harakat topa olmasa, u

boshqarayotgan maktabda jiddiy kamchiliklar va muammolar vujudga keladi. Birinchi navbatda, ta'lim sifati tushub, o'quvchilarning bilim olishiga katta salbiy ta'sir ko'rsatadigan muhit paydo bo'ladi. Shu bois, maktab direktorlarida moliyaviy kompetentlik yuqori bo'lishligi talab qilinadi. Bir korxonada rahbarning oldida turgan iqtisodiy-moliyaviy boshqaruv vazifasiga odatda quydagilar kiradi:

➤ aktivlarni boshqarish – aktivlarga bo'lgan ehtiyoj va ularning miqdorini aniqlash, aktivlar tarkibini optimallashtirish, aylanma aktivlarning ayrim turlarini likdivligini ta'minlash, ularni moliyalashtirishning samarali shakllarini topish;

➤ kapitallarni boshqarish – korxonada aktivlarini moliyalashtirish uchun kapitalga bo'lgan umumiy ehtiyojni aniqlash, undan samarali foydalanishni ta'minlash maqsadida kapital tarkibini optimallashtirish, kapitalni eng samarali aktiv turlariga qayta moliyalashtirish bo'yicha chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish;

➤ investitsiyalarni boshqarish – korxonaning investitsiya faoliyatini shakllantirish, real loyihalar va moliyaviy vositalarning investitsiya jozibadorligini baholash va ulardan eng samaradorini tanlash, real investitsiya dasturlari va moliyaviy investitsiyalar portfelini shakllantirish;

➤ pul oqimlarini boshqarish – korxonaning kiruvchi va chiquvchi pul oqimlarini shakllantirish, ularni kelgusi alohida davrlar uchun hajmda va o'z vaqtida sinxronlashtirish, vaqtincha bo'sh pul mablag'lari qoldig'idan samarali foydalanish.

Moliyaviy xatarlarni boshqarish va bankrotlikni oldini olish – korxonaning xo'jalik faoliyatida mavjud bo'lgan asosiy moliyaviy xatarlarni aniqlash, ushbu xatarlar darajasi va ular bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy yo'qotishlar hajmini baholash, muayyan moliyaviy xavflarni oldini olish va minimallashtirish, shuningdek ularni sug'urtalash bo'yicha chora-tadbirlar tizimini shakllantirish, doimiy monitoring asosida bankrotlik xavfi darajasini aniqlash va uning yuqori darajasida korxonani inqirozga qarshi moliyaviy boshqarish mexanizmlaridan foydalanish.

Korxonada moliyaviy menejmentni maktabda qanday tashkil etish mumkin? Albatta, korxonadagi moliyaviy menejmentni bir maktabga to'g'ridan to'g'ri joriy qilib bo'lmaydi. Maktab asosan davlat byudjetidan moliyalashtirilganligi bois, uni nazorat qiluvchi va tartibga soluvchi organ ham asosan davlat moliyasi va ta'lim boshqarmasi hisoblanadi. Ammo bu maktab ma'muriyati uchun hech qanday javobgarlik yuklamaydi degani emas.

Aksincha, mutasadilarimiz aytganidey, jahonda qaror topayotgan yangi – bilimga asoslangan iqtisodiyot (knowledge based economy) ta'lim tizimiga, jumladan umumiy o'rta ta'limi tizimiga yangi talablarni qo'yimoqda. Bu o'z navbatida, soha xodimlariga va ayniqsa rahbar xodimlarning malakasi va ko'nikmalariga yuqori talab va

mas'uliyatlarni talab qilmoqda. Shunday talablardan biri maktab direktorlarining iqtisodiy-moliyaviy kompetentligining yuqori bo'lishi talabidir.

Maktab direktorlarining moliyaviy kompetentligi birinchi navbatda umumta'lim sohasiga oid qaror va qonunlarni yaxshi bilishi bilan o'lchanadi va oshiriladi. Boshqa so'z bilan aytganda, ta'lim sohasida olib borilayotgan makrosiyosatdan (islohotlardan) xabardor bo'lishi va ushbu islohotlarga o'zini daxldor his qilishidir. Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 27 apreldagi 243-son qarori bilan «Maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi tashkilotlarning byudjetdan tashqari jamg'armalari mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi Nizom va boshqa hujjatlar ta'lim siyosatini yuritishda va xalq ta'lim muassasalarini boshqarishda asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu hujjatlarni, qonun va qarorlarni bilish xalq ta'limdagi rahbar xodimlarga qo'yiladigan birinchi darajali talablardandir. Binobarin, maktab turli dunyoqarash, qiziqish va ijtimoiy kelib chiqishi va e'tiqodi har xil bo'lgan yoshlarni va shuningdek, ularga ta'lim beradigan o'qituvchilarni o'zida qamrab olgan ijtimoiy maskan bo'lib, uni davlatning ta'lim sohasidagi yagona siyosati asosida va doirasida boshqarish kerak bo'ladi. Mazkur hujjatlar asosida ta'lim muassasasini boshqarish, moliyalashtirish ishlarini tashkil etish qonun doirasida faoliyat yuritishni anglatadi. Xususan, Ta'lim to'g'risidagi Qonuning 62-moddasida: «Davlat ta'lim muassasalarini moliyalashtirish O'zbekiston Respublikasining respublika byudjetidan, Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetidan, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlaridan, tumanlar va shaharlar byudjetlaridan, kadrlar buyurtmachilarining mablag'lari hisobidan, shuningdek byudjetdan tashqari mablag'lar hamda qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan amalga oshiriladi», deb ko'rsatilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 avgustdagi PQ-3231-sonli qarori bilan maktab va tibbiy muassalarda buxgalteriya xizmatlari bekor qilindi va ularning o'rniga Maktabgacha va maktab ta'limi tuman (shahar) bo'limlarida va tibbiyot birlashmalar markazlashtirilgan moliya-buxgalteriya xizmatlari joriy qilindi. Mazkur qarorda belgilab qo'yilganidek, moliya-buxgalteriya xizmatlari - markazlashtirilgan tartibda quyi muassasalarning xarajatlar smetasi tuzilishi va ijro etilishini, ish haqining hisoblanishi va to'lanishini, tovar, ish va xizmatlarning xarid qilinishini, byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lar hisobining yuritilishini ta'minlash, shuningdek, ularning faoliyati profili bo'yicha tovarlar (ishlar, xizmatlar) realizatsiyasidan tushadigan daromadlar monitoringini yuritadi.

Mazkur qarorlarda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, viloyat va tuman (shahar) bo'limlarining faoliyatlari va vazifalari takomillashtirilib, vazirlik huzurida Ko'maklashish jamg'arma tuzilishi va Maktabgacha va maktab ta'limi sohasida loyiha hujjatlariga texnik topshiriqlarni ishlab chiqish va qurilish ob'ektlari sifatini

monitoring qilish bo'yicha injiniring kompaniyasi DUK tashkil etilishi belgilab qo'yildi. DUK va jamg'armaning asosiy vazifalaridan biri umumta'lim muassasalarini qurish, rekonstruktsiya qilish va kapital ta'mirlash, shu jumladan zarurat bo'lganda o'quv korpuslarini o'quv ustaxonalari va laboratoriyalar tashkil etgan holda kengaytirish, sport zallari va maydonchalarini hamda boshqa infratuzilma ob'ektlarini barpo etish bo'yicha ishlarni moliyalashtirish hisoblanadi. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, birinchidan, davlatimiz tomonidan qarorlar va farmonlar quyi bo'g'inlarga yetib borishda muammolar bor va quyi bo'g'inlarning qonun, farmon va qarorlarga amal qilishda mas'uliyatsizlik mavjud. Ikkinchidan, kun. uz nashrida ham yozganidek, ota-onalar mavjud islohotlardan, chiqayotgan qonun, farmon va qarorlardan bexabar va o'zlari bu kabi korruptsion holatlarni (bilib-bilmasdan) rag'batlantiradi. Albatta, beg'araz yordam va xayriyalar bundan mustasno.

Jamiyatda iqtisodiy va moliyaviy savodxonlik shunaqa holatlarda o'ta muhim bo'lib, ajratilgan mablag'lar qayerga va nima maqsadlarga yo'naltirilganligi ustidan jamoatchilik nazoratining o'rnatilishini taqozo qiladi. Boshqa tomondan, balki hali ham maktabning yillik ta'miri, texnik ta'mirlash ishlari, obodonlashtirish va hakoza maktab direktorining (rasmiy bo'lmagan holda) zimmasidadir. Maktabgacha va maktab ta'limi muassasalari rahbar xodimlarining moliyaviy kompetentligini o'lchash va oshirish yo'llari ta'limning iqtisodiy asoslari haqida bilimlarga ega bo'lishi, mamlakat miqyosida ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarni, qabul qilinayotgan qaror va qonunlarni bilishi (makro darajada) va maktab moliyaviy boshqaruvi (menejmenti), maktabning moliyaviy hisobotlarini to'g'ri va samarali tashkil etish (mikro darajada) bilim va ko'nikmalariga ega bo'lish bilan belgilanadi va amalga oshiriladi.

Xulosa. Maktabgacha va maktab ta'limi muassasalarida moliyaviy boshqaruv tizimining samaradorligi ta'lim sifatining oshishida muhim o'rin tutadi. Ta'limga ajratilayotgan byudjet mablag'laridan maqsadli va oqilona foydalanish, ta'lim jarayonining barqarorligini ta'minlash bilan birga, teng imkoniyatlar asosida ta'lim olinishiga xizmat qiladi. Ammo moliyaviy resurslardan foydalanishdagi cheklovlar, rahbar xodimlarning moliyaviy savodxonlik darajasi pastligi, qonun va hujjatlardan bexabarlik, mavjud imkoniyatlarning to'liq ishga solinmasligiga olib kelmoqda. Maktab rahbarlari iqtisodiy-moliyaviy kompetentlikka ega bo'lmasalar, bu bevosita ta'lim sifati va natijadorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun rahbar xodimlarning moliyaviy boshqaruv sohasidagi bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Takliflar:

1. **Moliyaviy savodxonlikni oshirish:** Maktabgacha va maktab ta'limi rahbarlari uchun muntazam ravishda moliyaviy boshqaruv, byudjet tuzilishi, xarajatlar monitoringi va hisobot yuritish bo'yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

2. **Qonun hujjatlari bilan tanishtirish:** Rahbar xodimlar uchun «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, Prezident farmonlari va boshqa huquqiy hujjatlar asosida maxsus amaliy seminarlar o'tkazish.

3. **Moliyaviy mas'uliyat tizimini kuchaytirish:** Maktab rahbarlarining byudjet mablag'laridan foydalanishi ustidan monitoring tizimini joriy qilish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

4. **Tajriba almashuv dasturlari:** Yuqori natijalarga erishgan maktab rahbarlari tajribasini o'rganish va boshqa hududlarga tatbiq etish orqali moliyaviy menejmentda ilg'or tajribalarni targ'ib qilish.

5. **Axborot tizimlarini keng joriy etish:** Maktab moliyaviy faoliyatini avtomatlashtirilgan axborot tizimlari orqali yuritish, buxgalteriya xizmatlarini raqamlashtirish va shaffoflikni ta'minlash.

6. **Ota-onalar va jamoatchilikni jalb etish:** Ota-onalar va mahalla vakillarini maktabning moliyaviy faoliyatidan xabardor qilish va ularning ishtirokida xarajatlar ustidan nazoratni kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – 2020 yil 23 sentyabr.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 avgustdagi PQ–3231-sonli Qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 27 apreldagi 243-son qarori – "Maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi tashkilotlarning byudjetdan tashqari jamg'armalari mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizom".

4. Maxkamova, G. (2021). *Ta'lim tizimida menejment asoslari*. Toshkent: "Ilm ziyo" nashriyoti.

5. Sharipov, A. (2022). *Moliyaviy menejment asoslari*. Toshkent: "IQTISOD-MOLIYA".

6. Kamilov, R. (2020). *Ta'lim tizimida boshqaruv psixologiyasi*. – Toshkent: "Fan va texnologiya".

7. OECD (2020). *Education at a Glance 2020: OECD Indicators*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org>

8. UNESCO (2021). *Education finance and accountability in Central Asia*. Paris: UNESCO Institute for Statistics.

9. Kun.uz maqolalari – Ta'limda korrupsiya va jamoatchilik nazorati masalalari. <https://kun.uz>

10. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi rasmiy sayti – <https://www.maktab.uz>